

OBSERVAȚII PRIVIND GARNIZOANA DE LA CAPIDAVA ÎN SECOLELE I-III

ANDREI ARICESCU

Cîteva inscripții descoperite la Capidava menționează militari activi sau veterani ai armatei romane, inscripții care dau posibilitatea unei discuții mai amănunțite și unor noi precizări privind unitățile auxiliare care au stat aici în garnizoană, în perioada Principatului.

Pentru început, voi înșira mai jos aceste documente, urmînd ca din analiza lor să fie selecționate datele care pot aduce lămuriri despre istoria militară a acestui important punct strategic al graniței dunărene¹.

Un veteran din *ala II Hispanorum et Aravacorum* ridică un altar votiv pentru *Iupiter Optimus Maximus și Iuno Regina*, între anii, 161–169². [I (ovi) O(ptimo)] M(aximo) et/ [Iun]oni Reg(inae) et/ pro salut(i) sic) imperantore (sic) Ro(mani) Aug(usti)/ Antonini et Luci Veri peosuit (sic) Aeli(us)/ Longinus vet/ranus (sic) ala(e) II Aravac(orum)/ pro se n(atisque ?) v(otum) su(sceptum ?) libe(n)s [s(olvit)].

Cohors I Germanorum este atestată de două inscripții, una votivă, cealaltă funerară. Prima este o dedicație către *Iupiter Optimus Maximus, Fortuna Redux* și steagurile cohorței, pusă de către *L. Atilius*, probabil comandantul unității³; [I(ovi) O(ptimo) M(amixu)] Fortuna Reduci, Signis coh(ortis) I Ger(manorum) I L. Atilius, L. f(i)lius, Quir(ina)... Cea de a doua este stela ridicată pentru soția decedată de către *C. Munatius Venustus*, prefectul cohorței⁴: D(is) M(anibus) s(acrum), Fabricia, Q(uinti) f(ilia) Saturnina p(i)a/ vix(it) ann(is) XXI. C. Munatius/ Venustus/ praef(ectus coh(ortis) I Ger(manorum), coniugi piis/ simae pos(uit).

Mai este cunoscut monumentul funerar al unui veteran, fost *signifer*, din *cohortes I Ubiorum*⁵: Dis M(anibus), M. Cocceius Vitlus, vet(eranus) coh(ortis) I Ubio(rum), sig(nifer), vix(it) ann(is), LXX, mili(tavit) ann(is)

¹ Despre însemnătatea Capidavei în sistemul defensiv al limesului scitic, Gr. Florescu, *Capidava* 1, București, 1958, p. 7–24.

² Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 91, nr. 13 = Dacia, 3–4, 1927–1932, p. 503.

³ Idem, *Capidava*, 1, p. 94–95, nr. 17 = Istros, I, 2, p. 253.

⁴ Idem, *Capidava*, 1, p. 101–104, nr. 24 = Dacia, 11–12, 1945–1947, p. 217.

⁵ Idem, *Capidava*, 1, p. 73–74 nr. 1 = SCIV, 2, 1950, p. 126 și urm.

XXVIII ;/ Claudia coniunx (sic) et Cocceius Veturius/ et Cocceius Nardus f(ili) h(eredes) f(aciendum) c(uraverunt)./ M. Coceius (sic) Titio pi(i)s(simo) par(enti)/ f(acidendum) c(uravit).

Inscripțiile mai sus redatăe sînt singurele de la Capidava din perioada Principatului⁶, unde sînt indicate numele unităților din care făcuseră parte militarii activi sau veterani ; altele, pe care nu sînt nominalizate unitățile⁷, nu pot contribui cu nimic la cunoașterea trupelor auxiliare care au fost cantonate aici, sau a legiunilor în al căror teritoriu era cuprins castelul⁸.

Dintre trupele atestate epigrafic la Capidava, sigur a stat în garnizoană aici *cohors I Germanorum*. Această certitudine este dată de împrejurarea că cele două inscripții ce o numesc au fost puse de militari activi, care erau chiar comandanți ai trupei : *C. Munatius Venustus*, a cărui funcție (*praefectus*) este indicată în text, și *L. Atilius*, care nu putea fi un soldat de rînd, ținînd seama de faptul că este autorul unei dedicații oficiale⁹. Pe de altă parte, prezența mai îndelungată a unității la Capidava este sugerată și de faptul că una dintre divinitățile de pe inscripția votivă pusă de *L. Atilius* este *Fortuna Redux*, asociată cu *signa cohortis*, ceea ce a putut duce la presupunerea că ar fi vorba de revenirea trupei dintr-o expediție de luptă dusă în afara ținuturilor în care era cantonată și acționa în mod obișnuit¹⁰. Cele două inscripții care atestă *cohors I Germanorum* la Capidava nu au alt indiciu de datare în afară de forma literelor, editorul lor considerîndu-le, pe această bază, ca aparținînd celei de a doua jumătăți a veacului al II-lea¹¹. Datarea coincide și cu indicațiile pe care le dă diploma de la Brestovene¹², din vremea lui Antonius Pius (cel mai tîrziu din 157)¹³, singura diplomă a armatei Moesiei Inferioare unde este ates-

⁶ Pentru veacul al IV-lea, știm din *Notitia Dignitatum*, Or., XXXIX, 13, că aici era cantonat un *cuneus equitum Solensium*, iar documentele epigrafice atestă o *vexillatio scutariorum* (Gr. Florescu, *În memoria lui V. Pârvan*, București, 1934, p. 34 și urm. ; idem, *Capidava*, 1, p. 120).

⁷ Gr. Florescu, *Capidava*, 1, p. 84, nr. 6 = *Dacia*, 5-6, 1935-1936, p. 377 ; idem, *SCIV*, 8, 1957, p. 318.

⁸ Inscripția funerară pusă de *Antonius Florianus*, *optio* în *legio I Italica*, pentru fratele său, *Antonius Florus*, care fusese *beneficiarius consularis* (CIL, III, 14214, 19 = AEM, 19, p. 88, nr. 23 = Gr. Florescu, *Capidava*, 1, p. 107-108, nr. 29), nu ne poate sluji în stabilirea teritoriului legiunii în care intra Capidava după plecarea legiunii *V Macedonica* în Dacia (Emilia Doruțiu-Boilă, *SCIV*, 23, 1972, p. 53, consideră că inscripția ar dovedi că și Capidava a intrat în raza de acțiune a vexilației din *legio I Italica*, înlocuitoare a legiunii *V. Macedonica* după 167), deoarece nu știm din ce legiune făcea parte tocmai militarul care își îndeplinise serviciul la Capidava.

⁹ Gr. Florescu, *Capidava*, 1, p. 95.

¹⁰ De bună seamă, doar dedicația către *Fortuna Redux*, nu ar fi necesar să aibă o asemenea semnificație, dar punerea alături în închinare și a steagurilor coortei, mă îndeamnă să fiu de acord cu presupunerea întoarcerii dintr-o expediție de luptă, cum crede R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 142, care se gîndește că ar putea fi vorba de acțiunea de pe la anul 150, împotriva alanilor și tauro-sciților, în nordul Mării Negre.

¹¹ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 95 și 102.

¹² I. Venedikov, *Izvestija-Varna*, 9, 1953, p. 61-68.

¹³ Discuții asupra datei diplomei, la Emilia Doruțiu-Boilă, *Dacia*, NS, 12, 1968, p. 397-400.

tată *cohors I Germanorum c.R.*¹⁴. Înainte de a veni în Moesia Inferioară, unitatea s-a aflat în Germania, apoi în Germania Superioară, încă de la sfîrșitul secolului I și pînă în vremea lui Hadrian, fiind atestată acolo prin diplome din anii 82, 116 și 134¹⁵. În ce privește istoricul cohorței, mai ales referitor la momentul în care ea a fost adusă din Germania Superioară în Moesia Inferioară, cred că se pot face unele precizări în plus față de indicațiile pe care le dau diplomele din cele două provincii unde este pomenită unitatea; din aceste documente reiese că vremea deplasării trupei la Dunărea de Jos trebuie căutată între anii 134 și 157¹⁶. De asemenea, nu cred că este lipsită de interes și aducerea în discuție a părerii că cele două unități ar fi fost diferite, cea de la Capidava aflîndu-se în aceste părți încă de multă vreme¹⁷.

Voi începe cu această din urmă chestiune, pentru că, odată lămurită, va fi mai lesne de a face unele considerații privitoare la istoricul cohorței de la Capidava. Părerea că unitatea de pe limesul dunărean ar fi alta decît cea din Germania este sugerată de Gr. Florescu¹⁸, care lasă să se întrevadă această posibilitate, făcînd trimitere la articolul lui C. Cichorius din *Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*¹⁹. În fapt, Cichorius arată că au existat două cohorțe de germani cu același număr de ordine: una *milliaria*, pe care crede că o recunoaște într-o trupă atestată de *Notitia Dignitatum* în Armenia și pe care o consideră de multă vreme în părțile de răsărit ale Imperiului, făcînd legătura cu elogiul tomitan în cinstea lui *P. Aelius Ammonius*²⁰, care fusese *τριβοῦνος χόρητης α' Γερ μάνων*, funcție pe care a îndeplinit-o în timpul cînd a comandat trupele din Cappadocia²¹; mai face relația și cu o dedicație din Ostia²², pusă pentru *P. Bassilius Crescens*, care fusese *tribunus cohortis Germanorum*, fără însă ca din inscripție să reiasă în ce provincie își îndeplinesc această funcție²³. A doua unitate, *quingenaria*, este *cohors I Germanorum c.R.*, cunoscută din diplomele din Germania, formațiune despre care Cichorius, neștiind inscripțiile de la Capidava, a crezut că a rămas pe loc pînă în secolul al III-lea, cînd este atestată epigrafic tot în Germania Superioară; el a considerat

¹⁴ Doar pe diplomă apare numele întreg al unității.

¹⁵ CIL, XVI, 28, 62, 63, 80.

¹⁶ Emilia Doruțiu-Boilă, SCIV, 23, 1972, p. 53, indică această perioadă în care a avut loc dislocarea cohorței; de asemenea, la nota 22, face remarcă absenței unității din cartea lui W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, care nu cunoscuse inscripțiile de la Capidava (evident, nici diploma de la Brestovene din timpul lui Antoninus Pius). Autoarea folosește pentru diplomele din Germania Superioară (nu inferioară!) altă numerotare decît cea din CIL, XVI (1955), pe care am dat-o în nota anterioară.

¹⁷ Eu însumi (SCIV, 23, 1972, p. 582, nota 13) am acceptat această părere pe care acum nu o mai consider justificată.

¹⁸ *Op. cit.*, p. 95.

¹⁹ RE, s.v. *cohors*, col. 293.

²⁰ Gr. Tocilescu, AEM, 8, p. 22-23, nr. 61 = IGRR, 1, nr. 263 = I. Stoian, *Tomitana*, București, 1962, p. 209.

²¹ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 115; cf. și PIR², I, p. 20-21, nr. 135.

²² CIL, VI, 160.

²³ C. Cichorius, *loc. cit.*, propune, cu semnul întrebării, Britannia.

însă că între timp unitatea devenise *milliaria* pentru că pe un ex voto din anul 248, comandantul cohorței, *Valerius Valerianus*, apare cu gradul de *tribunus*²⁴; și în legătură cu această unitate se fac referiri la o inscripție descoperită în Dobrogea, anume la dedicația făcută de către senatul și poporul din Heraclea Pontică în cinstea lui *T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo*²⁵, găsită la Sibioara²⁶; în *cursus honorum* al guvernatorului Moesiei Inferioare din anul 155, prima funcție pe care a îndeplinit-o, indicată în inscripție, este cea de comandant al primei cohorțe de germani, dar, din păcate, cuvântul care denumea gradul deținut a căzut în lacună, astfel că textul poate fi întregit fie cu *ἐπαρχον*, fie cu *χιλίαρχον*²⁷; deși ori-care completare este posibilă, dacă ținem seama că a doua funcție a fost de *ἑλαρχος φυλῆς γ' Ἰππέων Ῥωμαίων*²⁸, care constituia treapta spre cariera senatorială²⁹, deci comandantul cohorței ar fi putut fi tot atît de bine *praefectus* sau *tribunus*³⁰, cred că mai degrabă trebuie acceptată prima întregire, adică să considerăm că *Q. Marcius Turbo* a fost comandantul unei cohorțe *quingenaria*, deoarece documentația referitoare la cealaltă cohortă de germani, *milliaria*, datează dintr-o vreme mai târzie. Revenind la unitatea de la Capidava, putem și sigur că era o *cohors quingenaria*, pentru că era comandată de un *praefectus*³¹; în consecință, nu se poate face nici o legătură între această trupă și *cohors I Germanorum milliaria*, care este atestată mai târziu, chiar dacă s-a aflat în părțile de răsărit ale Imperiului, ci trebuie să ajungem la încheierea că trupa de la Capidava, aflată aici sub Antoninus Pius, este aceeași cu *cohors I Germanorum c.R.* care se găsea încă în Germania Superioară sub Hadrian; un argument în plus în favoarea acestei păreri îl constituie și lipsa cohorței de germani din diplomele armatei Moesiei Inferioare emise în timpul domniilor lui Traian și Hadrian; dacă într-adevăr *Q. Marcius Turbo* a fost comandantul acestei unități, el nu și-a putut îndeplini funcția respectivă decît în vremea cînd cohorta se mai afla în Germania Superioară, după cum reiese din cariera sa³². Cît privește apariția din nou a unei *cohors I Germanorum* în Germania Superioară către mijlocul veacului al III-lea, comandată de această dată de un *tribunus*, se pot da mai multe explicații: prima, mai puțin plausibilă, deoarece presupune deplasări la intervale destul de mici pe distanțe foarte mari, ar fi că avem de a face cu cealaltă

²⁴ ILS, 2605.

²⁵ Gr. Tocilescu, AEM, 8, p. 20–21, nr. 60, cu îndreptările și interpretările lui Th. Mommsen, *ibidem*, p. 249, și L. Robert, *Études anatoliennes*, Paris, 1937, p. 249 și urm.

²⁶ E greu de spus cum a ajuns inscripția dorică în această localitate, aflată între Histria și Tomis; este vorba, probabil, de o „piatră rătăcitoare”.

²⁷ Cum a întregit O. Hirschfeld, AEM, 8, p. 21, fără o justificare deplină.

²⁸ Conform întregirii propuse de Th. Mommsen, *loc. cit.*

²⁹ A. Stein, *Die römische Ritterstand*, München, 1927, p. 233–234.

³⁰ Idem, *Die Legaten von Moesien*, Budapest, 1940, p. 70–71; cf. și PIR², III, p. 157–158, nr. 305.

³¹ Așa cum subliniază însuși Gr. Florescu, *Capidava*, 1, p. 15.

³² PIR², III, p. 157–158, nr. 305 (în 136 sau 137 ajunsese *quaestor L. Caesaris*, iar înainte fusese *sevir turmae III equitum Romanorum*, funcție care urmasse celei de comandant al cohorței de germani, deci ajungem înainte de anul 134, cînd unitatea este atestată încă în Germania Superioară).

unitate (*milliaria*), adusă din Cappadocia și apoi din nou mutată în Orient ; a doua explicație ar fi că este vorba de reîntoarcerea în provincia unde este atestată inițial a unității care vreme de aproape un secol făcuse parte din armata Moesiei Inferioare și că între timp, așa cum presupunea Cichorius, fusese transformată din *cohors quingenaria* în *milliaria* ; altă posibilitate, care mi se pare că se apropie cel mai mult de realitate, este că unitatea a revenit în adevăr de la Dunărea de Jos în Germania Superioară, dar că a rămas tot *quingenaria*, numai că era comandată de un *tribunus* în loc de *praefectus*, așa cum s-a întâmplat cu toate cohortele (ne-demonstrează același Cichorius³³) pe la mijlocul secolului al III-lea. Concluzia care cred că se poate desprinde din cele de mai sus este că sigur *cohors I Germanorum c.R.* de la Capidava, din vremea lui Antoninus Pius, este aceeași cu *cohors I Germanorum c.R.* aflată în Germania Superioară sub Hadrian și mai înainte, și că, probabil, unitatea s-a întors de la Dunărea de Jos pe valea Rinului, către jumătatea veacului al III-lea.

Voi încerca în rândurile ce urmează să argumentez unele ipoteze care permit o datare mai strânsă a timpului în care *cohors I Germanorum* a fost adusă în garnizoană la Capidava. Pentru aceasta, este necesar să vedem ce trupă auxiliară din armata Moesiei Inferioare a putut fi cantonată aici înainte de mijlocul veacului al II-lea. Două dintre documentele epigrafice citate la început dovedesc stabilirea la Capidava a unor veterani din formațiuni auxiliare : *Aelius Longinus* din *ala II Hispanorum et Aravacorum* și *M. Cocceius Vitlus* din *cohors I Ubiorum*. Dintre acestea, prima nu a putut fi în garnizoană la Capidava, deoarece știm că a participat la ridicarea castelului Carsium în anul 103³⁴, unde a rămas pînă în vremea Severilor, după cum o demonstrează un *milliarium* din anul 200, găsit în apropiere de Hirșova³⁵. Rămîne așa dar posibilitatea ca trupa auxiliară care ar fi putut fi cantonată la Capidava în prima jumătate a veacului al II-lea sau chiar mai dinainte, să fi fost *cohors I Ubiorum*. Pentru a constata în ce măsură această posibilitate se apropie de adevăr, sînt necesare cîteva considerații asupra istoricului respectivei unități de infanterie, ca și în legătură cu felul în care apar repartizați veteranii pe limesul scitic, încît să putem înțelege dacă prezența lor în așezările de pe lîngă taberele militare ar putea constitui, cît de cît, un indiciu referitor la locul de cantonament al trupei din care făcuseră parte.

Cohors I Ubiorum este una dintre vechile unități auxiliare de infanterie, cunoscută încă din vremea lui Augustus³⁶ ; prima diplomă militară care o atestă este abia din vremea lui Traian (anul 99)³⁷, cînd făcea parte din armata Moesiei Inferioare ; o întîlnim apoi pe două diplome ale Daciei

³³ RE, s.v. *cohors*, col. 235-236 ; „Etwa von der Mitte des 3 Jhdts, an ist dann insofern eine Änderung eingetreten, als die Befehlshaber alter Cohorten, auch die der *quingenariae*, den Rang eines *tribunus* bekommen haben“.

³⁴ V. Pârvan, ARMSI, s. 2, t. 35, 1912-1913, p. 488.

³⁵ CIL, III, 7603.

³⁶ ILS, 2690 ; cf. și A. Stein, *Der römische Ritterstand*, München, 1927, p. 146.

³⁷ CIL, XVI, 44.

Superioare³⁸, din anii 144 și 157, fiind cantonată, se pare, la Odorheiu Secuiesc³⁹. C. Cichorius a înțeles că unitatea a rămas în Dacia după războaiele lui Traian⁴⁰, părere împărtășită și de V. Christescu⁴¹; W. Wagner a considerat că dizlocarea trupei a fost posibilă cu ocazia reorganizării Daciei de către Hadrian⁴², fără să aducă un argument hotărâtor în acest sens; M. Macrea include, de bună seamă, unitatea printre noile trupe aduse în anul 143 în Dacia pentru a participa la luptele împotriva dacilor liberi care amenințau hotarele provinciei⁴³. Toate aceste ipoteze, ținând seama de indicațiile date de diplomele militare, sînt plausibile, dar cred că deplasarea cohorții din Moesia Inferioară în Dacia a avut loc în vremea lui Antoninus Pius, cum par să o arate unele deducții bazate pe compararea știrilor oferite de diplomele armatelor din cele două provincii, cărora le pot veni în sprijin și alte considerente.

În primul rînd, se impune constatarea că unitatea a făcut parte din armata Moesiei Inferioare vreme mai îndelungată, chiar dacă nu este atestată decît de o singură diplomă militară; există două documente epigrafice care par să indice această stare: primul este chiar inscripția veteranului de la Capidava, a cărui eliberare s-a petrecut în vremea lui Nerva și al cărui serviciu militar a început în jurul anului 70, ceea ce ar putea sugera prezența cohorții pe teritoriul Dobrogei încă din vremea lui Vespasian⁴⁴; al doilea document este un *cursus honorum*, de la Minturnae, al lui C. Iunius Tertius, care a avut cîndva funcția de *praef(ectus) coh(ortis) Ubiorum Moes(iae) Infer(ioris)*⁴⁵, notarea provinciei arătînd, cred, tocmai prezența și activitatea unității în armata Moesiei Inferioare pentru mai multă vreme. În orice caz, *cohors I Ubiorum* nu se poate număra printre unitățile auxiliare care s-au aflat în Moesia Inferioară doar cu scopul refacerii pentru a participa la războaiele dacice, rămînînd mai departe în noua provincie, deci consider că trebuie renunțat la părerea că această formațiune ar fi fost lăsată în Dacia încă de Traian. De altfel, din comparația documentelor de care dispunem în prezent, se poate face o categorisire a unităților auxiliare din armata Moesiei Inferioare⁴⁶, în funcție de locul în care au fost amplasate și de momentul dizlocării, în urma cuceririi Daciei:

– Unități rămase după războaiele dacice în teritoriile cucerite, toate atestate ulterior în Dacia Inferioară⁴⁷: *ala I Asturum*, *ala I Claudia Gallorum*, *cohors I Flavia Commagenorum*, *cohors I Hispanorum veterana*, *cohors I Tyrriorum*, *cohors II Flavia Bessorum*.

³⁸ CIL, XVI, 90 și 107.

³⁹ I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, p. 74.

⁴⁰ RE, s.v. *cohors*, col. 345–346.

⁴¹ *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, p. 191.

⁴² *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 195.

⁴³ *Istoria României*, 1, 1960, p. 449–450.

⁴⁴ Gr. Florescu, *Capidava*, 1, p. 75–77.

⁴⁵ CIL, X, 6015.

⁴⁶ Atestate de diplomele CIL, XVI, 44, 45 (din anul 99) și 50 (din anul 105).

⁴⁷ Diplomele CIL, XVI, 75 (din anul 129) și B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 196 și urm. (din anul 140).

– Unități revenite în Moesia Inferioară pentru refacere⁴⁸, întâlnite în diploma din anul 112⁴⁹, dintre care trei rămân în continuare în Moesia Inferioară (*ala I Vespasiana Dardanorum*⁵⁰, *cohors II Lucensium*⁵¹ și, probabil, *ala I Pannoniorum*, devenită, după unele păreri, *ala I Gallorum et Pannoniorum*⁵²), trei sînt lăsate în viitoarea Dacie Inferioară, întîlnindu-le apoi pe diplomele armatei acestei provincii⁵³ (*cohors I Bracaraugustanorum*, *cohors II Gallorum* și *cohors III Gallorum*), două sînt trimise, tot în vremea lui Traian, în alte provincii (*ala I Flavia Gaetulorum* în Pannonia Inferioară⁵⁴ și *cohors I Lepidiana c.R.* în Orient⁵⁵); poate că tot acum a fost dislocată și *cohors VII Gallorum* în Syria, unde o întîlnim pe la mijlocul veacului al II-lea⁵⁶, dar mai degrabă această formațiune a mai zăbovit în Moesia Inferioară, deplasarea ei petrecîndu-se abia la începutul domniei lui Hadrian.

– Unități revenite în Moesia Inferioară, nementionate pe diploma din 112⁵⁷ dar a căror prezență este atestată ulterior în această provincie prin diplome sau inscripții; *ala II Hispanorum et Aravacorum*⁵⁸, *cohors I Lusitanorum Cyrenaica*⁵⁹, *cohors II Chalcidenorum sagittariorum*⁶⁰, *cohors II Flavia Brittonum*⁶¹, *cohors II Mattiacorum*⁶² și *cohors I Claudia Sugambrorum veterana*⁶³.

– Unități revenite după războaiele dacice în Moesia Inferioară, neatestate de diploma din 112⁶⁴ și nici de vreo diplomă mai tîrzie sau de inscripții din această provincie, dar cunoscute ulterior în alte provincii decît Dacia Inferioară: *ala Gallorum Flaviana*, întîlnită în 159/160 în Moesia Superioară⁶⁵, *cohors IIII Gallorum*, întîlnită în 134/154 și 157 în Syria⁶⁶, și *cohors I Ubiorum*, întîlnită în 144 și în 157 în Dacia Superioară⁶⁷.

⁴⁸ CIL, XVI, 58.

⁴⁹ În legătură cu datarea diplomei, cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 125–126.

⁵⁰ Atestată de diplomele CIL, XVI, 78 (din anul 134) și I. Venedikov, *loc. cit.* (din vremea lui Antoninus Pius).

⁵¹ A. Radnoti, *Limes Studien, Vorträge des 3 internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden – Basel 1957*, Basel, 1959, p. 149, propune întregirea diplomei de la Brestovene cu numele acestei unități, atestată epigrafic după Traian în Moesia Inferioară, la Abrittus (CIL, III, 12337, 12339; B. Filow, *Izvestija-Sofia*, 1, 1910, p. 227; G. Kazarow, *Izvestija-Institut*, 2, 1923–1924, p. 80–81).

⁵² Cu prima denumire o întîlnim sub Traian (CIL, XVI, 44), cu cea de a doua, sub Hadrian (CIL, XVI, 78) și sub Antoninus Pius (I. Venedikov, *loc. cit.*); în ce privește schimbarea numelui, cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 38.

⁵³ Vezi nota 47 de mai sus.

⁵⁴ CIL, XVI, 61 (din anul 114).

⁵⁵ W. Wagner, *op. cit.*, p. 159.

⁵⁶ CIL, XVI, 103 (din 134/154) și 106 (din anul 157).

⁵⁷ Poate că unele dintre aceste unități pot fi subînțelese în lacunele diplomei.

⁵⁸ CIL, XVI, 83 (din 138); *milliarium* din anul 200 (CIL, III, 7603).

⁵⁹ CIL, XVI, 83 (din 138) și I. Venedikov, *loc. cit.* (din vremea lui Antoninus Pius).

⁶⁰ CIL, XVI, 78 (din 134) și I. Venedikov, *loc. cit.* (din vremea lui Antoninus Pius).

⁶¹ Unitatea s-a aflat la Sexaginta Prista pînă în anul 230 (CIL, III, 7473).

⁶² CIL, XVI, 78 (din 134) și 83 (din 138).

⁶³ CIL, XVI, 78 (din 134) și I. Venedikov, *loc. cit.* (din vremea lui Antoninus Pius).

⁶⁴ Observația de la nota 57 este valabilă și aici.

⁶⁵ CIL, XVI, 111.

⁶⁶ CIL, XVI, 103 și 106.

⁶⁷ CIL, XVI, 90 și 107.

Din situația de mai sus rezultă că toate formațiunile auxiliare din Moesia Inferioară, lăsate de Traian în noile teritorii ocupate în urma încheierii războaielor dacice, sînt prezente ulterior în armata Daciei Inferioare⁶⁸; cum *cohors I Ubiorum* nu se află în această situație, concluzia la care am ajuns, așa cum am arătat și mai sus, este că respectiva unitate de infanterie a mai rămas în Moesia Inferioară, iar dislocarea ei în Dacia Superioară trebuie să se fi întîmplat în timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius.

Voi încerca, mai departe, să aduc argumente în favoarea ipotezei că unitatea aflată în garnizoană la Capidava în prima jumătate a secolului al II-lea, adică înainte de a fi adusă aici *cohors I Germanorum*, a fost *cohors I Ubiorum*. Aparent, descoperirea aici a inscripției funerare a veteranului *M. Cocceius Vitlus* nu poate fi considerată un argument solid în acest sens, pentru că, în principiu, un veteran se putea stabili în orice așezare civilă romană, fără legături cu unitatea din care făcuse parte. În realitate însă, după cum o arată descoperirile epigrafice de pe limesul scitic, așezarea veteranilor nu se făcea chiar la întîmplare⁶⁹. În linii mari, veteranii proveniți dintr-o unitate militară de pe limes se puteau stabili: în așezarea civilă dezvoltată în vecinătatea taberei unității în care își îndepliniseră serviciul militar; în localitatea lor de baștină; în localități de pe limes învecinate cu cea în care se afla tabăra propriei unități; în interiorul rural al provinciilor, ca membri ai comunității de veterani, unde de cele mai multe ori se pierdea denumirea unităților de proveniență; în centrele urbane importante, chiar aflate la mari distanțe (orașele pontice, colonii, municipii), care exercitau atracția unei vieți superior organizate. De bună seamă, pot exista și excepții, dar datele pe care le oferă documentația epigrafică privind veteranii din Moesia Inferioară, par să confirme cele de mai sus⁷⁰. În consecință, veteranul *M. Cocceius Vitlus* ar fi putut rămîne în așezarea civilă dezvoltată pe lingă tabăra unității din care se eliberase sau într-o localitate de pe limes apropiată de această tabără; cum însă spre nord, la *Carsium*, era cantonată *ala II Hispanorum et Aravacorum*, iar spre sud, la *Sacidava*, se pare o formațiune de infanteriști galli (poate *cohors II Gallorum*⁷¹) apare ca foarte probabilă ipoteza ca tocmai la Capidava să se fi aflat în garnizoană *cohors I Ubiorum*, în ultimul sfert al veacului I și în prima jumătate a celui de al II-lea.

⁶⁸ Legăturile dintre unitățile Moesiei Inferioare și ale Daciei Inferioare, la D. Tudor, *Oltenia Romană*³, București, 1968, p. 33–36 și 163–165.

⁶⁹ În legătură cu acest subiect, am prezentat comunicarea *Les vétérans du limes sythique*, la cel de al X-lea congres al limesului, Xanten-Nijmegen, septembrie, 1974.

⁷⁰ Cu titlu de exemplu, situația veteranilor din *ala II Hispanorum et Aravacorum* (atestată în armata Moesiei inferioare sub Traian, Hadrian și Antoninus Pius, prin diplomele CIL, XVI, 44, 83 și I. Venedikov, *loc. cit.*), care era cantonată la *Carsium* (V. Părvan, *loc. cit.*, și CIL, III, 7603); îi întîlnim la Capidava (v. nota 2), cea mai apropiată așezare pe limes la sud de *Carsium*, la Cius (Gr. Florescu, SCIV, 2, 1951, p. 128–129), cea mai apropiată așezare pe limes la nord de *Carsium*, la Histria (V. Părvan, ARMSI, s. 2, t. 38, 1915–1916, p. 679), la Tomis (CIL, III, 14214, 29), în apropiere de Oescus (CIL, III, 12395); în așezările mai puțin importante de pe limes, ținînd de taberele altor unități auxiliare, și mai depărtate de reședința unității de la *Carsium*, nu întîlnim veterani din *ala II Hispanorum et Aravacorum*, cu excepția lui *Aurelius Cotus*, stabilit la *Sexaginta Prista* (G. Kazarow, *Izvestija* – Institut, 11, 1937, p. 285).

⁷¹ A. Aricescu, *Pontica*, 7, 1974, p. 263.

Dacă unitatea ar fi fost mutată în Dacia cu prilejul reorganizării întreprinse de Hadrian, cum a presupus W. Wagner⁷², adică cel mai târziu în anul 120⁷³, ar însemna că la Capidava nu ar fi fost cantonată nici o trupă auxiliară de la această dată pînă în 134, cînd ar fi putut fi adusă din Germania Superioară *cohors I Germanorum*, atestată încă acolo în acest an⁷⁴; cred că o asemenea posibilitate trebuie exclusă, chiar dacă domnia lui Hadrian s-a caracterizat printr-o situație stabilă și liniștită la Dunărea de Jos, pentru că tocmai importantele forțe militare existente aici au determinat această stare⁷⁵. În consecință, apare mult mai firească părerea că deplasarea coortei *I Ubiorum* în Dacia ar fi avut loc în anul 143, deplasare provocată de necesitățile de apărare împotriva dacilor liberi⁷⁶; același an, 143, sau unul dintre cei imediat următori, trebuie să fie considerată data aducerii la Capidava a coortei *I Germanorum*, afalată aici cert înainte de 157⁷⁷, și foarte probabil înainte de 150, cînd este posibil să fi participat la o expediție împotriva alanilor în ținuturile din nordul Mării Negre⁷⁸, de unde s-a întors pentru a ridica un monument de mulțumire către *Fortuna Redux*. Discuția de mai sus conduce la concluzia că putem restrînge data la care a fost dislocată *cohors I Germanorum* din Germania Superioară în Moesia Inferioară pentru anii 143–149. Unitatea a rămas la paza Dunării de Jos pînă în vremea anarhiei militare, cînd a revenit în Germania Superioară, unde prezența ei pare dovedită în anul 248⁷⁹.

În încheiere, cred că poate fi susținută, în lumina documentației existente pînă în prezent, următoarea situație a unităților auxiliare aflate în garnizoană la Capidava în perioada Principatului:

- de la Verspasian, probabil din timpul activității de întărire a frontierei dunărene, sub comanda lui *Rubrius Gallus*⁸⁰, pînă în anul 143 – *cohors I Ubiorum*;
- din 143/149 pînă către mijlocul secolului al III-lea (înainte de 248) – *cohors I Germanorum c.R.*;
- pentru perioada tulbure de la mijlocul veacului al III-lea și pentru a doua jumătate a acestuia, nu mai avem nici o știre despre vreo unitate militară la Capidava, pînă la începutul secolului al IV-lea, cînd sînt atestate aici formațiuni de luptă caracteristice Imperiului târziu⁸¹.

⁷² *Op. cit.*, p. 195.

⁷³ C. Daicoviciu, *AISC*, 2, 1933–1935, p. 71–77; V. Christescu, *op. cit.*, p. 60; D. Tudor, *op. cit.*, p. 164–165; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane*, 1, București, 1975, p. 19.

⁷⁴ *CIL*, XVI, 80.

⁷⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 132–138.

⁷⁶ M. Marcea, *loc. cit.*

⁷⁷ An cînd poate fi datată cel mai târziu diploma de la Brestovene (cf. Emilia Doruțiu-Boilă, *Dacia*, NS, 12, 1968, p. 397–400, unde se arată posibilitatea unei datări anterioare cu doi ani).

⁷⁸ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 142.

⁷⁹ *ILS*, 2605.

⁸⁰ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 108; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 61; Al. Suceveanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 116.

⁸¹ *Equites scutarii* (Gr. Florescu, *În memoria lui V. Pârvan*, București, 1934, p. 134 și urm), *vexillatio (equitum) scutariorum* (idem, *Capidava*, 1, p. 120, nr. 44), *cuneus equitum Solensium (Notitia Dignitatum, Or., XXXIX, 13)*.

Așteptăm ca viitoarele descoperiri epigrafice și cercetările arheologice, care ar fi de dorit să se îndrepte și către primele nivele de locuire ale cetății de la Capidava, să vină cu completări la documentația pe care o avem la dispoziție pînă acum, pentru a aduce mai multe precizări privitoare la istoricul garnizoanei din acest important centru militar al Dobrogei antice.

REMARQUES CONCERNANT LA GARNISON DE CAPIDAVA PENDANT
LES IER — IIIE SIÈCLES

Résumé

Quelques inscriptions découvertes à Capidava mentionnent des militaires actifs ou des vétérans des troupes auxiliaires : *Aelius Longinus*, vétéran de l'*ala II Hispanorum et Aravacorum* ; *L. Atilius*, probablement le commandant de la *cohors I Germanorum*, qui a mis une dedicace pour *Iupiter Optimus Maximus, Fortuna Redux et Signa cohortis* ; *C. Munatius Venustus*, le préfet de la *cohors I Germanorum* ; le vétéran *M. Cocceius Vitlus*, ancien *signifer* de la *cohors I Ubiorum*.

Cohors I Germanorum fut cantonnée certainement à Capidava, parce que les deux inscriptions sont mises par des militaires actifs. L'unité a été apportée de la Germanie Supérieure après l'an 134, quand elle est encore attestée là-bas ; dans la Mésie Inférieure elle est encore connue d'un diplôme du temps d'Antonin le Pieux ; elle est restée ici jusque vers le milieu du IIIe siècle, quand elle apparaît de nouveau dans la Germanie Supérieure.

A la fin du Ier siècle et dans la première moitié du IIe seulement *cohors I Ubiorum* aurait pu se trouver en garnison à Capidava, vu que l'autre unité de laquelle un vétéran s'y est établi, *ala II Hispanorum et Aravacorum*, était contournée à Carsium. *Cohors I Ubiorum* a pu stationner à Capidava jusqu'à l'an 143, quand elle a été déplacée en Dacie Supérieure, pour lutter contre les daces libres. Dans la même année, ou dans les immédiatement suivantes, donc entre 143 et 149, a pu être apportée à Capidava *cohors I Germanorum*, laquelle, paraît-il, a participé à une expédition dans le nord de la Mer Noire, dans l'an 150.

Nous ne savons pas quelle unité militaire a pu se trouver à Capidava pendant la deuxième moitié du IIIe siècle.